

*Дерябіна А. А.,
здобувач кафедри германського,
загального і порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
викладач німецької мови
ВСП «Чернівецький юридичний коледж
Національного університету «Одеська юридична академія»*

МОВА ПРАВА ЯК ФАХОВА МОВА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню фахової мови цивільного права, яка обслуговує німецьке цивільне право, Цивільний кодекс Німеччини і всю галузь юриспруденції. Досліджено юридичні аспекти мови та лінгвістичні аспекти права в лінгвістиці і юриспруденції. Розглянуто сферу функціонування фахової мови права в повсякденному житті, насамперед, як мови офіційного спілкування, питання її юридичного регулювання в фаховій лінгвістиці і правознавстві.

Ключові слова: фахова мова, мова права, цивільне право, лінгвістика, законодавство.

Мова права – це цілісна комунікативно-галузева підсистема літературної мови з певним набором характерних лінгвостилістичних і структурно-жанрових ознак, зумовлених специфікою правової сфери та комунікативно-професійними потребами в ній [3, с. 24]. Як надзвичайно важлива й соціально значуща сфера мовної комунікації, що забезпечує нормативно-правове регулювання діяльності суспільства, мова права усе більше привертає увагу вчених і практиків із різних галузей знань (мовознавців, правознавців, істориків, термінознавців, лексикографів, редакторів, експертів, програмістів тощо). З робіт, присвячених вживанню мови в конкретних сферах суспільного життя, впливають різні точки зору та різні визначення фахової мови (пор. Hoffmann [16, с. 53], Möhn/Pelka [24, с. 26]). Різні трактування фахової мови спричинені різними концепціями, які розвивалися в процесі досліджень фахових мов. Т. Роельке узагальнено розглянув три фундаментальні концепції, які відображають цей розвиток: системно-лінгвістичну описову модель, прагматико-лінгвістичну контекстуальну модель і когнітивно-лінгвістичну функціональну модель [27, с. 15-26]. Оскільки ми поділяємо думку щодо існування мови права як фахової мови, тому спираємось на загальноприйняте визначення фахової мови, яке, на нашу думку, найточніше виражає сутність мови цивільного права: фахова мова – це варіант загальноповсякденної мови, який слугує як засобом пізнання та поняттєвого визначення спеціальних предметів, так і засобом сповіщення про них, і тому враховує особливі комунікативні потреби в певній галузі [24, с. 26]. Беручи до уваги особливості мови права (предмет, завдання і роль мови), її можна визначити як одну з форм прояву вище описаної фахової мови, яка слугує засобом поняттєвого визначення і пізнання як звичайного буденного, так і фахового стану речей та предметів, а також є засобом сповіщення про них у певному науковому контексті. У зв'язку зі зміненою послідовністю основних завдань і з поширенням об'єкта комунікації на буденне життя слід

взяти до уваги певні ознаки, які взаємопов'язані з сутністю галузі цивільного права.

Як відомо, мова володіє здатністю бути джерелом влади (К. Ажеж, А.Н. Баранов, Р.М. Блакар, Д. Болинджер, Р.М. Вайнріх, П.Б. Паршин та інші) і створювати конфлікти (Н.Д. Голєв, Н.В. Муравйова, П. Рікер, В.С. Третьякова). Саме ці якості мови визначають її існування як об'єкта правового регулювання.

Безумовно, «серед усіх суспільних утворень мова надає найменше можливостей для прояву ініціативи» [11, с. 106-107], однак відношення влади, юридичної презумпції надають мові свої специфіки, зумовлюючи тим самим якісні зміни у самій мові.

Мова стає об'єктом правового регулювання насамперед у сфері дії закону щодо статусу мови, її возведення в ранг державної. Такий закон нормує в соціальній сфері обов'язкове вживання тієї чи іншої мови. За словами П. Рікера, «належність до визначеного лінгвістичного простору – це перша форма, в якій ми є суб'єктами права» [9, с. 29]. Держава встановлює мову офіційного спілкування – мову, якою держава контактує з своїми громадянами. Встановлюючи мову влади, держава передбачає конфлікт вибору мови, оскільки, за словами Дж. Едвардса, «мови в контакті легко стають мовами в конфлікті» (цит. за: [2, с. 197]). Крім того, з допомогою офіційної мови нав'язуються владні відносини: «Потрапляючи в руки тих, хто ставить собі за мету визначати поведінку інших, мова стає знаряддям влади в прямому значенні слова» [1, с. 248].

Наше дослідження присвячене мові права як фаховій мові і особливостям її використання у сфері юриспруденції. За основу дослідження взято цивільне право, а саме Цивільний кодекс Німеччини. Перед нами постають такі завдання: 1) дослідити особливості мови права в фаховій лінгвістиці та правознавстві; 2) проаналізувати проблеми юридичної фахової мови, які постають у зв'язку з високим рівнем абстракції та складним способом вираження; 3) розглянути сутність права як цілісної дисципліни; 4) відмежувати мову права за її приналежністю до сфери професійної комунікації.

Фахову мову права як сфери комунікації у наукових працях називають «юридичною фаховою мовою» [14, с. 32], «фаховою мовою юриспруденції» [16, с. 203], «мовою права» [22, с. 582] або, якщо брати до уваги саме німецьку мову, «юридичною німецькою мовою» [27, с. 18]. Така термінологічна різноманітність вказує на те, що в останні десятиліття цій фаховій мові приділяють багато уваги в публікаціях, присвячених дослідженню фахових мов, дидактиці викладання іноземних мов і, не в останню чергу,

саме правосуддю. Тут варто коротко описати суть права як цілісної дисципліни.

Право поділяють на дві великі галузі: публічне та приватне право. Обидві галузі зазнають подальшого поділу, наприклад, цивільне право – складова приватного права, кримінальне право – публічного. Норми окремих галузей права (наприклад, цивільне або кримінальне право) відповідно регулюють різні обставини справ, що знаходять своє відображення на рівні дій та мови. Так, кримінальні, адміністративні або цивільно-правові проблеми вирішуються різними способами. Їх вирішення відбувається шляхом створення різних текстів, які відрізняються один від одного не лише за належністю до того чи іншого типу текстів, а також за комунікативними засобами (усні та письмові тексти). Кожна галузь права оперує своєю власною термінологією, тобто всією сукупністю понять і їх найменувань у фаховій галузі. Серед громадян без спеціальної фахової освіти панує думка, що кримінальне право є складовою приватного права, а приватне право, в свою чергу, прирівнюється до цивільного права. Ми не маємо наміру внести корективи в цю помилкову загальну думку, нашим завданням є внесення термінологічної чіткості у свої наукові міркування. Коли ми ведемо мову про *право, закони, мову права або юридичну фахову мову*, то тут, насамперед, мається на увазі німецьке цивільне право, Цивільний кодекс Німеччини і фахова мова цієї галузі права. Такі терміни, як *мова законодавства, мова судочинства і юридична німецька мова* відповідно виражають різні аспекти застосування мови на різних рівнях дій, наприклад, під час правового регулювання, встановлення права та здійснення правосуддя. Для нас всі вони підпорядковані широкому поняттю *мова права*. За Т. Рельке [27, с. 33] фахові мови окремих підгалузей права можна назвати «різновидами фахової мови» або «субмовами» в значенні однієї мовної підсистеми загальнозживаної мови. Загальноприйнятим як в лінгвістиці, так і в правознавстві є існування мови права як фахової мови та її субмов. Наочно це пояснює наступне визначення мови законодавства, сформульоване власне юристами: «Мова нормативних актів – це складова юридичної фахової мови» [14, с. 556].

У межах дослідження фахових мов юридичну фахову мову розглядають в емпіричних лінгвістичних дослідженнях лексики [20, с. 46], тексту [14, с. 37] чи мовно-історичного розвитку [15, с. 201]. Крім того, в окремих працях висловлені критичні або критично-конструктивні зауваження стосовно мови права, здебільшого спрямовані на зрозумілість та ясність змісту законів [18, с. 45]. Короткий огляд лінгвістично-правових та юридичних досліджень, їхніх основних завдань і постулатів наводить П. Кюн [22, с. 583], який сформулював висновки та рекомендації для викладання фахових іноземних мов.

Нас цікавить насамперед фахова мова цивільного права, тобто лише однієї підгалузі права. Цивільне право – це право буденного життя, яке стосується кожного в його цивільно-правових відносинах з довкіллям. Головним завданням цивільного права є «врегулювання правовідносин громадянина в цілому» [13, с. 275]. Спеціальний правовий зміст по-особливому відображається на рівні мови: оскільки неможливо перерахувати окремі поодинокі випадки суспільного життя, слід ввести численні загальноабстрактні фактичні обставини, наприклад, *не-*

законне збагачення. Їхньому введенню слугує «вживання понять юридичної фахової мови зі сталим або, навіть, визначеним законом значенням [нормативне визначення]» [21, с. 21]. З одного боку, цивільне право своїм предметом близьке фізичним особам та їхньому щоденному життю. З іншого боку, воно вирізняється віддаленістю від реальності, яка виражається в узагальнено-абстрактному стилі юридичної мови.

Не лише лінгвісти займаються проблемами юридичної фахової мови, які постають у зв'язку з високим рівнем абстракції та складним способом вираження. Юристи також висловлюють думки щодо проблематичних аспектів слововживання і ведуть розмови про ненаочність, інертність та неприродний вплив мови законів [23, с. 84] або мови судочинства [29]. Часто критичні зауваження можна знайти навіть в коментарях [26, с. 325]. Фахівці цієї галузі надають великого значення обґрунтуванню цих небажаних характеристик. Важкий стиль та абстрактність слід розглядати в тісному співвідношенні з функцією відповідного типу тексту і задумом автора.

Вивчення законодавчих текстів дозволяє виділити деякі особливості юридичної мови, які експлікують її специфіку. Так, текст права, який представляє собою систему нормативних установок, володіє якостями перформативності – це мовний акт законодавця, прирівняний до дії, якою він вносить зміни в існуючий світ. Доводячи волю законодавця до відома юридичних та фізичних осіб, право через мову цілеспрямовано впливає на свідомість людей, підштовхуючи їх вести себе належним чином [8, с. 2]. Мова, набуваючи статусу мови права, виробляє спеціальні засоби вираження для виконання функції впливу на пересічних громадян і стає відособленою системою, в якій діють свої «правила гри». В юридичній мові з'являється особлива нормативність, при якій «мовна форма діалектично взаємодіє з правовим змістом» [7, с. 17].

Для юридичної мови характерна також чітка семантизація мовних засобів, які вживають. Без спеціальних знань можливо навіть вважати текст рішення суду «мотиви судового рішення» незрозумілим, не знаючи, що «його завданням є не переконання неспеціалістів у вірності прийнятого рішення, а у вмінні так його юридично обґрунтувати, щоб воно змогло витримати юридичну повторну експертизу» [29, с. 118]. У текстах законів абстрактний та узагальнюючий стиль спирається на їх функцію – врегульовувати сферу суспільного життя. Оскільки неможливо заздалегідь виявити всі можливі ситуації та конфлікти, які постають при цьому, законодавець вживає багато загальних понять, які повинні бути доступними, щоб їх можна було вжити за будь-яких обставин (пор. [28, с. 206]). Що стосується цивільного права та чинності Цивільного кодексу Німеччини, очевидним є той факт, що обсяг змісту, власне різноманіття непередбачуваних ситуацій вимагає створення загальних понять, які знову ж таки тягнуть за собою загалом дуже абстрактну дію. Більш того, абстрактний та змішаний стиль слід розглядати у співвідношенні з первинним «читачем» не лише німецького цивільно-правового нормативного тексту. Хоча за допомогою цивільно-правових положень врегульовується життя точно невідзначеної кількості громадян, законодавець виходить з того, що позивач навряд чи самостійно залучатиме тексти законів для вирішення своїх конфліктів. Іншими словами, для

того, щоб залишитися в живих, пересічний громадянин не повинен читати Цивільний кодекс Німеччини. Якщо він бажає провести складний судовий процес або залагодити суперечку з сусідом, він звертається до юриста. З цієї точки зору виходили, мабуть, вже перші укладачі Цивільного кодексу Німеччини, оскільки з появою нового врегулювання громадяни «звертаються радше до освіченого юриста, у якого вони вже заздалегідь передбачають наявність знань юридичних фахових висловів, а також здатність відразу помічати складну структуру речення, ніж до нефахівця в цій галузі, громадянина, для якого закон просто повинен бути чинним» [23, с. 84; 30, с. 13]. Коло адресатів законів, тобто всі, кого згідно закону стосується встановлене право, за В.Брадтом [11, с. 341] розділяється на тих, хто слідує закону і тих, хто застосовує його. Цей розподіл (хоча з прикладами з іншої галузі права, а саме адміністративного права) наведено і в Е. Кауфманна [19, с. 180], який протиставляє прямого адресата (управління) та вторинного адресата (громадянин). Якщо розглядати абстрактний стиль термінології приватного права, то необхідними є спеціальні знання про історичний розвиток німецької мови права, щоб зрозуміти причини, які стали поштовхом до розвитку абстрактності німецької мови законів. В основі умовної термінології закону лежить власне той історично обґрунтований факт, що «укладачі звикли оперувати спеціальними термінами колишньої латинської мови права» [23, с. 84]. Яким чином і в якій мірі вплинула латинська модель, незважаючи на зусилля «перекладати багато виразів німецькою мовою» [23, с. 84], не є предметом нашого розгляду і потребує детального дослідження з мовно-історичної перспективи.

Вторинний адресат – юридично некомпетентний громадянин – та його проблеми з розумінням мови права є головним аргументом для критичних дискусій стосовно мови права, навіть поза межами досліджень фахових мов та дидактики викладання (пор. [28; 12; 18; 25]). Насамперед вони стосуються мовних явищ, які слід аналізувати за допомогою лінгвістичних засобів. Іноді у критичних працях визнають, що узагальнення та абстрагування в мові закону можуть бути обґрунтованими. Всупереч визнанню існування мовних ознак законів, зумовлених змістом, науковці виступають за спрощення і зрозумілий спосіб висловлювань. Звісно, були б доцільними зміни певних формулювань законів, і це б полегшило читання текстів законів для громадян, але «прагнення досягти стислості та лаконічності законів значною мірою від початку нової епохи є ілюзією, яку на сьогоднішній день можна порівняти з бажанням жити комфортно, але без промисловості та шуму машин» [17, с. 1450]. Про те, яким важким є впровадження цієї часто висловлюваної вимоги, свідчить запис в юридичному словнику К. Крайфельда під ключовим словом *спрощення законодавства*: «Усі прагнення скоротити чинну сукупність норм і трактувати існуючі положення простіше та зрозуміліше досі залишаються безрезультатними через різні концепції на рівні країни та окремих федеративних земель» [13, с. 1056]. Це наштовхує на думку, що тут триває безкінечна боротьба з вітряками, що робить непотрібною кожен наступну критичну дискусію, якою б конструктивною вона не була.

Ми здійснили короткий огляд лінгвістично-правових та юридичних досліджень, їхніх основних завдань. В ре-

зультаті проведеного дослідження мови права як фахової мови можна зробити наступні висновки: послідовний розгляд мови в юридично-лінгвістичному аспекті дозволяє виділити специфіку взаємодії мови та права, що складає юридичний аспект мови, який є предметом вивчення юридичної лінгвістики. Процес становлення мови права як фахової мови постає закономірним етапом розвитку мовознавства, юриспруденції в цілому.

Наше дослідження було зроблено лише в одній галузі права – в цивільному праві, яке є однією з ланок юриспруденції. Перспективним вважаємо дослідження фахової мови права, особливостей її вживання в інших галузях та підгалузях права, таких, як кримінальне, конституційне, адміністративне та інших.

Література:

1. Ажеж К. Человек говорящий: Вклад лингвистики в гуманитарные науки / К. Ажеж / Пер. с фр. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 304 с.
2. Алпатов В.М. Зарубежная социолингвистика о проблемах двуязычия и языков национальных меньшинств / В.М. Алпатов, Л.П. Крысин // Речевое общение в условиях языковой неоднородности. – М.: Едиториал УРСС, 2000. – С. 192–209.
3. Артикуца Н.В. Мова права в її функціональних різновидах / Н.В. Артикуца // Сьогодні українського мовного середовища. – Кіровоград: Вид-во КДУ, 2008. – С. 23–32.
4. Голев Н.Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении / Н.Д. Голев // Юрислингвистика – 1: проблемы и перспективы: Межвуз. сб. научн. тр. Под ред. Н.Д. Голева. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 1999. – С. 11–57.
5. Голев Н.Д. О специфике языка права в системе общенародного русского языка и ее юридического функционирования / Н.Д. Голев // Юрислингвистика – 5: юридические аспекты языка и лингвистические аспекты права. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2004. – С. 39–57.
6. Голев Н.Д. Юрислингвистическая экспертиза: на стыке языка и права / Н.Д. Голев, Н.О. Матвеева // Сибирский филологический журнал, 2003. – №1. – С. 146–156.
7. Губаева Т.В. Прагматика речевого общения в правовой сфере / Т.В. Губаева // Разновидности текста в функционально-стилевом аспекте. – Пермь: Изд-во ПГУ, 1984. – С. 261–268.
8. Ивакина Н.Н. Профессиональная речь юриста / Н.Н. Ивакина // Учебное пособие. – М.: Изд-во БЕК, 1997. – 256 с.
9. Рикер П. Торжество языка над насилем. Герменевтический подход к философии права / П. Рикер // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 27–42.
10. Сайкова Н.В. Лингвистические и экстралингвистические детерминанты кодификации норм русского языка в его естественном и юридическом функционировании / Н.В. Сайкова, Н.Д. Голев // Юрислингвистика – 5: юридические аспекты языка и лингвистические аспекты права. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2004. – С. 69–75.
11. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Ф. де. Соссюр – М.: Прогресс, 1977. – 695 с.
12. Brandt W. Müssen Gesetze schwer verständlich sein? Einwände eines Linguisten gegen Schutzbehauptungen der Juristen / W. Brandt // Ecket J., Alvarez de Morales A. (Hgg.) Sprache-Recht-Geschichte. – Heidelberg: Fachverlag für wiss. Literatur, 1991. – S. 339–361.
13. Creifeld K. Creifelds Rechtswörterbuch / K. Creifeld // Verlag CH Beck. – München, 2002. – 1698 S.
14. Engberg J. Prinzipien einer Typologisierung juristischer Texte / J. Engberg // Fachsprache. – Nr. 1–2, 1993. – S. 31–38.
15. Görgen A. Rechtssprache in der frühen Neuzeit / A. Görgen // Eine vergleichende Untersuchung der Fremdwortverwendung in Gesetzen des 16. Und 17. Jahrhunderts. – Frankfurt am Main: Lang, 2002. – 228 S.
16. Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache / L. Hoffmann // Eine Einführung. – Tübingen: Narr, 1985. – 498 S.
17. Hucko E. Zum 200. Geburtstag des Allgemeinen Landrechts für die Preußischen Staaten / E. Hucko // Neue juristische Wochenschrift. – 2004. – S. 1449–1453.

18. Joisten Ch. Die Sprache der Gesetze und der Verwaltung / Ch. Joisten // Sprache als Medium und Verständigungsmittel zwischen Wissenschaft, Wirtschaft, Verwaltung und Öffentlichkeit. – Bonn: Deutscher Beamtenverlag, 1986. – S. 43–50.
19. Kaufmann E. Deutsches Recht / E. Kaufmann. – Berlin : Wirtschaftsverlag, 1984. – 193 S.
20. Kajaer A.-L. Normbedingte Wortverbindungen in der juristischen Fachsprache (Deutsch als Fremdsprache) / A.-L. Kajaer // Fremdsprachen lehren und lernen. – 1992. – S. 46–64.
21. Köhler C. Verben in deutschsprachigen Fachtexten / C. Köhler. – Leipzig: Verlag Technische Universität, 1985. – S. 23–24.
22. Kühn P. Juristische Fachtexte / P. Kühn // Deutsch als Fremdsprache. Ein Internationales Handbuch. HSK 19.1. – Berlin, New York : de Gruyter, 2001. – S. 582–594.
23. Larenz K. Allgemeiner Teil des deutschen bürgerliches Rechts / K. Larenz / Ein Lehrbuch. Verlag C.H. Beck. – München, 1997. – 703 S.
24. Möhn D. Fachsprachen. Eine Einführung / D. Möhn, Pelka R. // Zeitschrift für germanistische Linguistik. – Tübingen, 1984. – S. 26.
25. Oksaar E. Sprachliche Mittel in der Kommunikation zwischen Fachleuten und zwischen Fachleuten und Laien im Bereich des Rechtswesens / E. Oksaar // Mentrup (Hg.), Fachsprache und Gemeinsprache. Jahrbuch 1978 des Instituts für deutsche Sprache. – Düsseldorf: Schwann, 1979. – S. 100–113.
26. Palandt O. Bürgerliches Gesetzbuch / O. Palandt (Hg.). – München : C.H. Beck Verlag, 2003. – S. 62.
27. Roelcke T. Fachsprachen / T. Roelcke. – Berlin : Schmidt Erich Verlag, 1999. – 250 S.
28. Shaw G. Deutsch für Juristen. Vorstellung von «Deutsche Juristen im Gespräch“ / G. Shaw // Deutsch als Fremdsprache. – Regensburg : KLETT Verlag, 1997. – S. 203–215.
29. Wassermann R. Sprachliche Mittel in der Kommunikation zwischen Fachleuten und zwischen Fachleuten und Laien im Bereich des Rechtswesens / R. Wassermann // Mentrup (Hg.). – Düsseldorf : Schwann, 1978. – S. 114–124.
30. Wesel U. Fast alles, was Recht ist / U. Wesel // Jura für Nichtjuristen. – Frankfurt am Main : Eichborn, 1992. – 428 S.

Дерябина А. А. Язык права как профессиональный язык

Аннотация. Статья посвящена исследованию профессионального языка права, который обслуживает немецкое гражданское право, Гражданский кодекс Германии и всю сферу юриспруденции. Исследованы юридические аспекты в лингвистике и юриспруденции. Рассмотрено сферу функционирования профессионального языка в повседневной жизни, прежде всего, как языка общественной коммуникации, вопросы его юридического регулирования в профессиональной лингвистике и юриспруденции.

Ключевые слова: профессиональный язык, язык права, гражданское право, лингвистика, законодательство.

Deryabina H. Language of law as professional language

Summary. The article is devoted to research the professional language of civil law – which serves to the German Civil Law and all areas of that field of law. The legal aspects of language of law in linguistics were investigated. There have been studied the functioning of professional language in everyday life, the question of its legal regulation in the professional linguistic and jurisprudence.

Key words: professional language, language of law, civil law, linguistics, jurisprudence.